

بررسی جایگاه خانواده در نظام بین‌المللی حقوق بشر

سید فضل‌الله موسوی^{۱*}، فاطمه ابراهیمی^۲

چکیده

در عصر فراصنعتی، نهاد خانواده که اساس جوامع متمدن است، در سراسی بی نابودی قرار گرفته و حق بر زندگی خانوادگی به‌عنوان یکی از حق‌های بشر در معرض نقض جدی است. اهمیت موضوع خانواده موجب شد، نویسندگان در مقاله فرارو، جایگاه این حق در اسناد مختلف حقوق بشری را تبیین و مواجهه نظام بین‌المللی حقوق بشر با خانواده و تغییرات آن و اقدامات مرتبط را ارزیابی کنند. اگرچه تعدادی از این اسناد در زمره مقررات قوام‌نایافته بین‌المللی است، می‌تواند زمینه‌ساز تدوین سندی با ماهیت الزام‌آور با موضوع خانواده باشد. همچنین فراهم آوردن خدمات اساسی در حوزه خانواده و ارتقای توجه به خانواده در سیاستگذاری‌ها در سطح بین‌المللی، مثبت ارزیابی می‌شود. اما با وجود این تلاش‌های مثبت، متأسفانه تفکر فردگرایی و تساوی‌طلبی و تقابل افراد در کانون خانواده، با نفوذ در تدوین اسناد بین‌المللی، ضمن موجه و قانونی ساختن اشکال نامتعارف خانواده، موجب شده است کانون خانواده تضعیف شود و روند فروپاشی آن ادامه داشته باشد.

کلیدواژگان

اسناد بین‌المللی، تفاسیر عمومی، روز بین‌المللی خانواده، سیاست‌های خانواده-محور، شورای حقوق بشر، قطعنامه‌های مجمع عمومی، مفهوم خانواده.

۱. استاد گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
Email: fmousavi@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
Email: f.e.varkiani@gmail.com

مقدمه

خانواده به‌عنوان کوچک‌ترین نهاد اجتماعی، سنگ بنای هر جامعه‌ای محسوب می‌شود و ساختارها و هنجارهای جوامع مختلف براساس افراد متولد و تربیت‌شده در این کانون مقدس شکل می‌گیرد و می‌تواند کانون اصلی رشد و تعالی انسان باشد. در فرایند جهانی شدن و تغییرات و تحولات اجتماعی، خانواده از این تغییرات مصون نمانده و از تعریف تا کارکردها، و حقوق ناظر به آن دستخوش تغییرات فراوان شده است. در پی این تحولات جهانی، نظریه زوال خانواده در جامعه‌شناسی مطرح شد. براساس این نظریه تغییراتی که در زندگی خانوادگی رخ داده، از جمله کاهش نرخ ازدواج و زادوولد، افزایش نرخ ازدواج‌های غیررسمی، طلاق و خانواده متشکل از پدر یا مادر به‌همراه فرزندان^۱، افزایش اشتغال زنان و افزایش فردگرایی در روابط خصوصی، موجب فروپاشی خانواده شده است. با توجه به اینکه خانواده مقتدر، بنیان جامعه مقتدر است، عقیده بر آن است که فروپاشی خانواده به فروپاشی جامعه منجر خواهد شد (هیوز و استون، ۱۳۸۸: ۲۶۱). از سوی دیگر، علاوه بر آثار مخرب فروپاشی خانواده در جامعه که از منظر جامعه‌شناسی، دغدغه جامعه‌شناسان و اندیشمندان علوم اجتماعی است، حق بر زندگی خانوادگی که در نظام بین‌المللی حقوق بشر به رسمیت شناخته شده و دارای ابعادی مانند حق فرد به ازدواج و تشکیل خانواده، حق تعلق داشتن به یک خانواده، حق زوجین به زندگی مشترک، حق بر داشتن فرزند، حق والدین بر تربیت فرزندشان و مراقبت از آنها و حق کودکان به زندگی در کنار والدینشان است، به‌شدت در معرض تهدید و نقض قرار گرفته است.

این حق مهم فردی که ابتدای جامعه سالم است و در اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین حقوق بشری به رسمیت شناخته شده، نسبت به سایر حقوق مندرج در اسناد بین‌المللی کمتر مورد توجه قرار گرفته بود و از اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی با توجه به تغییرات پیش‌آمده در زندگی خانوادگی و تبعات آن برای زندگی اجتماعی بشریت، در کانون توجهات بین‌المللی قرار گرفت و نهادهای مبتنی بر معاهدات حقوق بشری و سایر ارکان سازمان ملل متحد هر کدام به‌نوعی در راستای ارتقای این حق و تعریف آن تلاش کردند. از این‌رو در این مقاله نویسندگان ضمن بررسی جایگاه این حق در اسناد مختلف حقوق بشری و تعریف خانواده به‌عنوان مبنای شکل‌گیری آن، مواجهه نظام بین‌المللی حقوق بشر با خانواده و تغییرات آن را ارزیابی و اقدامات انجام‌گرفته در راستای حمایت از این نهاد رو به تزلزل را بررسی کرده‌اند.

۱. خانواده تک‌سرپرست (تک‌والد) در جامعه‌شناسی به خانواده‌ای اطلاق می‌شود که فرزند به‌همراه یکی از والدین و در بیشتر موارد با مادر زندگی می‌کند. این خانواده‌ها از دهه ۱۹۶۰ در مغرب‌زمین رواج روزافزون یافته است. محققان اجتماعی، علت اصلی ظهور و گسترش این خانواده‌ها را کاهش ازدواج رسمی، زندگی مشترک بدون ازدواج، فردگرایی مفرط، گرایش به طلاق و ساده‌سازی تشریفات طلاق در کشورها دانسته‌اند.

تحول مفهوم خانواده در علوم اجتماعی

خانواده کوچک‌ترین واحد اجتماع است که بر مبنای ازدواج بین زن و مردی که خود را آماده پذیرفتن مسئولیت می‌بینند و کسانی که خود را شایسته پدر و مادر شدن می‌دانند و آنان که عشق خود را به هم جاودانه می‌پندارند، تشکیل می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ۳۷). در بسیاری از جوامع امروزی، در کنار مفهوم سنتی خانواده (خانواده گسترده^۱) که به شدت کمرنگ شده و خانواده مدرن (خانواده هسته‌ای^۲) - که هر دو مبتنی بر پیوندهای خونی و ازدواج هستند، شاهد وجود مفهوم پست‌مدرن از خانواده هستیم که برخلاف الگوهای قبلی مبتنی بر خون یا ازدواج نیست (مثل زوج‌های ناهمجنس‌گرای ازدواج‌نکرده یا زوج‌های همجنس‌گرا) (حکمت‌نیا، ۱۳۹۰: ۱۹). البته حامیان ارزش‌های خانوادگی، این نهاد را متشکل از زن و مرد ازدواج‌کرده و فرزندان آنها دانسته‌اند و سایر قالب‌ها برای تشکیل زندگی مشترک میان دو همجنس را غیراخلاقی و فاقد نام خانواده می‌دانند (Bonine, 2009: 20). در مقابل برخی دیدگاه‌ها بر حق انتخاب زن یا مرد در نوع روابط جنسی و آزادی آن تأکید می‌ورزند و آن را در حد یک نهاد عرفی و قراردادی تنزل می‌دهند. نتیجه قدم نهادن در این‌گونه دیدگاه‌ها، آزادی روابط جنسی، مشروعیت هم‌خانگی، همجنس‌بازی و روسپیگری خواهد بود (گاردنر، ۱۳۸۶: ۲۳). در شناسایی خانواده نامتعارف، دادگاهی در نیویورک اولین گام را برداشت و در تصمیمی محیرالعقول یک زوج همجنس‌گرا را به‌عنوان خانواده به رسمیت شناخت و تأکید کرد اتحادیه همجنس‌بازها اغلب از خصوصیات ارزشمند خانواده سنتی مانند پایداری و تک‌همسری حفاظت می‌کند (Clark, 1998: 289).

در راستای این تحولات اجتماعی در کشورهای مختلف و متعاقباً با اهمیت روزافزون موضوعات حقوق بشری در عناوین و مذاکرات کنفرانس‌های بین‌المللی، ساختار خانواده نیز به موضوع محوری مذاکرات تبدیل شد و امروزه در اسناد بین‌المللی مانند اعلامیه‌ها، کنوانسیون‌ها، میثاق‌ها و قطعنامه‌ها و گزارش‌های رسمی سازمان ملل متحد، موازین و اصول متعددی را در حیطه خانواده همانند سایر موازین مطرح در حقوق بین‌الملل می‌توان یافت که دولت‌ها، متعهد به رعایت آنها هستند (صفارنیا، ۱۳۹۳: ۶۷). در ادامه برخی از این اسناد بین‌المللی بررسی می‌شوند.

جایگاه خانواده در میثاقین و کنوانسیون‌های حقوق بشری

پس از شناسایی خانواده به‌عنوان رکن طبیعی و اساسی اجتماع و حق ازدواج برای هر زن و مرد

۱. خانواده گسترده (Extended Family): در این نوع خانواده بیش از دو نسل از خویشاوندان نزدیک با هم و در قالب یک خانوار زندگی می‌کنند و شامل پدربزرگ‌ها و اقوام درجه دو نیز است.
۲. خانواده هسته‌ای (Nuclear Family): نوعی از خانواده است که از زن و شوهر و فرزندان آنان تشکیل می‌شود.

بالغ در ماده ۱۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون حمایت از حقوق افراد کم توان و کنوانسیون رفع تمامی اشکال تبعیض نژادی نیز خانواده را به عنوان عنصر طبیعی و اساسی جامعه معرفی و مستحق حمایت جامعه و حکومت شناسایی کرده و بر حق نکاح و تشکیل خانواده برای زنان و مردان از زمانی که به سن ازدواج می‌رسند، تأکید کرده‌اند. البته ماده ۲۳ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، رضایت آزادانه طرفین را برای تشکیل خانواده ضروری می‌داند. به علاوه، ماده ۱۰ میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی تصریح کرده که خانواده باید از حمایت و مساعدت به ویژه برای تشکیل و استقرار آن و مادام که مسئولیت نگهداری و آموزش و پرورش کودکان خود را به عهده دارد، به حد اعلا می‌تواند برخوردار شود. بنابراین حق ازدواج و تشکیل خانواده متعلق به دو نسل^۱ از حقوق بشر است که موجب تکالیف سلبی و ایجابی دولت‌ها در این حوزه می‌شود (Foly, 2008: 69). نکته حائز اهمیت، حمایت از تعریف و شکل مرسوم خانواده و ازدواج میان دو جنس مخالف، در تمامی این اسناد است. البته دولت‌ها می‌توانند محدودیت‌هایی به این حق، به دلیل نظم عمومی، مصالح عمومی، اخلاق عمومی و امنیت عمومی اعمال کنند که در تفکیک میان حقوق بشر و حقوق شهروندی در موضوع خانواده و ازدواج باید مورد توجه قرار گیرد (جاوید، ۱۳۹۲: ۸۸).

مفهوم و تعریف خانواده در تفاسیر عمومی کمیته حقوق بشر

برخلاف تأکید بر اهمیت و جایگاه خانواده در اسناد حقوق بشری و شناسایی حق بهره‌مندی از خانواده، در هیچ کدام از این اسناد تعریفی از خانواده ارائه نشده است. کمیته حقوق بشر معتقد است، مفهوم خانواده می‌تواند در کشورهای مختلف متفاوت باشد و از دولت‌ها می‌پرسد تا چه اندازه زوج‌های ازدواج‌ناکرده را به عنوان خانواده، شناسایی و حمایت می‌کنند؟ (CCPR, General Comment, 1990: Para. 2). کمیته، برخلاف تصریح اعلامیه حقوق بشر به عنوان سندی مبنایی در خصوص لزوم وجود عقد ازدواج بین زن و مرد برای تشکیل خانواده، شناسایی زوج‌های ازدواج‌ناکرده را به عنوان خانواده، امری مهم تلقی کرده است (CCPR, General Comment, 2000: Para. 27). علاوه بر تفاسیر عمومی، کمیته پس از بررسی گزارش‌های ادواری کشورهای مختلف، حمایت از همجنس‌گرایان و افراد با گرایش‌های جنسی و جلوگیری از هر گونه تبعیض علیه آنها را مورد توجه قرار داده و در ملاحظات نهایی خود دولت‌ها را به اتخاذ اقدامات قانونی و حمایتی از آنها توصیه کرده است (Concluding Observations of the Human Rights Committee, 2011: para. 10). بنابراین شناسایی انواع مختلف خانواده با

۱. نسل اول حقوق بشر ناظر بر حقوق مدنی و سیاسی، و نسل دوم ناظر به حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی و نسل سوم حقوق بشر ناظر بر حقوق جمعی است.

چارچوب نامتعارف براساس فرهنگ لذت‌مآبانه صورت پذیرفته است (بی‌نام، ۱۳۷۹: ۹۲) و دولت‌ها و جامعه بین‌المللی به شناسایی و حمایت از همجنس‌گرایی ترغیب می‌شوند.

الزامات تشکیل و تحکیم خانواده در تفاسیر عمومی کمیته حقوق

بشر و سید^۱

یکی از الزامات و شرایط برخورداری از حق ازدواج و تشکیل خانواده، عدم تبعیض در ازدواج و مسئولیت‌های ناشی از آن است. در طول ازدواج، همسران باید دارای حقوق و مسئولیت‌های برابر در خانواده باشند. این تساوی به کلیه مسائل ناشی از روابط آنان مانند انتخاب اقامت‌گاه، اداره منزل، تعلیم و تربیت کودکان و مدیریت دارایی‌ها تعمیم می‌یابد. این تساوی برای ترتیبات مربوط به جدایی یا انحلال ازدواج نیز باید رعایت شود (CCPR General Comment, 1990: Para. 7.8). البته برای رفع تبعیض و برابری مطلق در حقوق و مسئولیت‌های زوجین، بر رفع کلیشه‌های جنسیتی نادرست تأکید شده است. «کلیشه جنسیتی»^۲ رویکرد یا تعصب مرتبط با جنسیت درباره رفتار یا خصوصیات است که باید به‌عنوان نقش‌هایی توسط مردان یا زنان ایفا شود (Cook & Cusack, 2010: 20). آنچه امروزه در ادبیات اسناد حقوقی بین‌المللی به نام «کلیشه‌های جنسیتی» مطرح می‌شود، تمام تفاوت‌های روانی و رفتاری زنان با مردان را در برمی‌گیرد که بنا به ادعای این اسناد و تفاسیر، خاستگاه طبیعی ندارد و نتیجه جنس زن نیست، بلکه از جنسیت^۳ وی ناشی می‌شود و باید رفع شود، غافل از آنکه تأکید مطلق بر برابری نقش زن و مرد و رفع کلیشه‌های جنسیتی و نادیده انگاشتن تفاوت‌های طبیعی مرد و زن که از جنس و نه جنسیت آنها سرچشمه می‌گیرد، موجب برهم‌زدن ثبات و تعادل خانواده می‌شود. شرط و الزام دوم، اصل مهم رضایت و اراده آزاد در ازدواج است. از منظر کمیته حقوق بشر، زنان و مردان تنها با اراده آزاد می‌توانند عقد ازدواج ببندند و دولت‌های عضو متعهدند به‌طور مساوی اعمال این حق را تضمین کنند (CCPR, General Comment, 1990, Para. 4). عاملی که می‌تواند به حق زنان در ازدواج با اراده آزاد خدشه وارد کند، وجود شیوه و رسوم اجتماعی

۱. کمیته رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان (Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women).

۲. برای نمونه ایفای نقش‌های همسری و مادری مصداقی از کلیشه‌های جنسیتی است که باید رفع شود.
۳. فمینیست‌ها معتقدند بسیاری از تفاوت‌های روانی و رفتاری زنان با مردان، صرفاً معلول عوامل تربیتی و اجتماعی‌اند و از آن به تفاوت جنسیتی تعبیر می‌کنند، اما تفاوت‌هایی را که خاستگاه طبیعی و بیولوژیک دارند، ناظر بر جنس زن می‌دانند. مثلاً اشتغال زنان به نگهداری و مراقبت از فرزندان و امور خانه را مصداقی از تبعیض‌های ناشی از جنسیت می‌دانند که علیه زنان اعمال می‌شود.

است که زنان قربانی تجاوز را منزوی می‌کند و آنها را مجبور می‌سازد که ازدواج را بپذیرند (CCPR, General Comment, 2000: Para. 23-24). بنابراین نظر گزار شگر و یژه اشکال معا صر برده‌داری، ازدواج اجباری به‌عنوان یکی از مصادیق کلیه‌شده‌های جنسیتی و آمیزه‌ای از استثمار جنسی با بردگی خانگی است (A/HRC/15/20, Para. 43). از این رو شایسته است دولت‌ها با اتخاذ تدابیر فرهنگی و تقنینی، اهتمام جدی بر رعایت این شرط داشته باشند. البته رضایت و اراده آزاد علاوه بر تشکیل خانواده، در تحکیم خانواده و ثبات آن نیز تأثیر زیاد و انکارناپذیر دارد. تحکیم و تداوم زندگی مشترک، امری مهم است که بسیاری از اسناد از آن غافل شده‌اند. در نظرهای تفسیری کمیته «سیدا»، خانواده‌ای ستودنی و شایسته انسان برای زندگی است که باثبات و پایدار باشد و خانواده «باثبات» خانواده‌ای است که مبتنی بر اصول عدالت، برابری و بهره‌مندی تمامی اعضا از حقوق باشد (CEDAW, General Recommendation, 1994: Para. 19).

سن ازدواج در اسناد بین‌الملل

یکی از شرایط مهم در خصوص حق تشکیل خانواده، سن ازدواج است. «کنوانسیون مربوط به رضایت به ازدواج، حداقل سن برای ازدواج و ثبت ازدواج‌ها» دولت‌ها را مکلف کرده برای تعیین حداقل سن برای ازدواج، اقدام قانونی انجام دهند. در میثاق حقوق مدنی و سیاسی، سن مشخصی ذکر نشده است؛ اما بنابر نظر کمیته حقوق بشر، سن باید به‌میزانی باشد که هر یک از زوج یا زوج بتوانند آزادانه و کامل تصمیم بگیرند. در این زمینه، کمیته مذکور معتقد است که تمهیدات قانونی باید با اعمال کامل سایر حقوق تضمینی از سوی میثاق سازگار باشد (CCPR General Comment, 1990: Para.4). اما کمیته «سیدا» با اذعان به اینکه «ازدواج سبب می‌شود زنان و مردان مسئولیت‌های خطیری بر عهده بگیرند»، بلوغ و اهلیت کامل^۱ را شرط لازم برای ازدواج دانسته و از این رو، حداقل سن ازدواج را هم برای زنان و هم برای مردان، ۱۸ سال مقرر کرده است و هر نوع ازدواج رسمی و قانونی زیر سن مذکور را ممنوع و در عین حال در مورد روابط جنسی خارج از چارچوب ازدواج در این سن سکوت اختیار کرده است. (CEDAW, General Recommendation, 1994: para. 36) نهاد نظارتی کنوانسیون حقوق کودک در تفسیر عمومی مشترک با کمیته سیدا به بررسی رویه‌های زیان‌باری مانند ازدواج زودهنگام و ازدواج اجباری اقدام کرده است (General CRC, Comment, 2014: Para. 20-24). بنابر نظر کمیته، هر گاه یکی از زوجین زیر ۱۸ سال باشد، ازدواج زودهنگام و مصدق از ازدواج اجباری است. البته در شرایط استثنایی ازدواج با حداقل سن ۱۶ سال با اجازه مرجع قضایی و احراز رشد، مجاز دانسته شده است (CEDAW,

1. full maturity and capacity.

(General Recommendation, 2014: Para. 20-24). بی‌شک، صرف ممنوع کردن ازدواج زیر سن ۱۸ سال نمی‌تواند به‌عنوان راهکاری مؤثر برای حمایت از حقوق زنان و دختران مورد توجه قرار گیرد و باید چاره‌اندیشی مؤثر کرد. امروزه به‌رغم وجود این ممنوعیت در کشورهای مختلف، معضلاتی چون شیوع بیماری‌های ناشی از روابط جنسی نامشروع، سقط‌جنین، تولد کودکان نامشروع و معضل مادران نوجوان و فقدان مسئولیت‌پذیری پسران و مردان در قبال دختران زیر ۱۸ سال و کودکان متولدشده توسط آنها زیاد شده است (Willekens, 2004: 355).

خانواده از منظر کنوانسیون حقوق کودک

در مقدمه کنوانسیون حقوق کودک، خانواده جزء اصلی جامعه و محیط طبیعی برای رشد و رفاه تمام اعضای خود به‌خصوص کودکان دانسته شده است؛ از این‌رو باید از حمایت‌ها و مساعدت‌های لازم به‌نحوی برخوردار شود تا بتواند مسئولیت‌های خود را در جامعه ایفا کند. در این عبارت، صرفاً احترام به زندگی خانوادگی مطرح نیست، بلکه فراتر از آن، رویکردی فعال در ایجاد تعهد مثبت برای دولت در حمایت از زندگی خانوادگی دنبال می‌شود. در اینجا، خانواده محدود به خانواده طبیعی نیست، بلکه خانواده‌ای که سرپرستی کودک را بر عهده دارد یا کودک را به فرزندخواندگی پذیرفته است نیز مشمول آن می‌شود (حسینی اکبرنژاد، ۱۳۹۲: ۱۵۰).

نکته حائز اهمیت در خصوص موضوع خانواده در کنوانسیون، آن است که از سویی در کنار سایر حقوق، حق بهره‌مندی از خانواده و شناسایی والدین و قرار گرفتن تحت سرپرستی آنها و عدم جدایی از والدین و حفظ روابط شخصی و تماس مستقیم با والدین به‌طور منظم در صورت جدایی از آنها ذکر شده است و از سوی دیگر، خانواده و والدین به‌عنوان مسئول اصلی تضمین و رعایت حقوق کودکان معرفی شده‌اند و دولت‌ها مکلف به حمایت و راهنمایی خانواده‌ها در راستای رعایت حقوق رفاهی کودکان و ایجاد بستر مناسب برای استیفای حقوق مشارکتی کودکان شده‌اند. براساس ماده ۵ کنوانسیون، مسئولیت اولیه دولت در قبال کودک، احترام به نقش خانواده هسته‌ای و خانواده گسترده و به‌طور کلی اجتماعی است که کودک در آن زندگی می‌کند، صرف‌نظر از مداخله‌ای که توسط دولت برای حمایت از کودک در قبال این نهادها انجام می‌گیرد. این ماده ناظر بر روابط کودک و والدین است و خانواده طبیعی یا قانونی را به‌عنوان مسئول اصلی اعمال حقوق کودک دانسته است و نقش کلیدی در تفسیر مقررات کنوانسیون دارد.

در ماده ۲۰ همانند مقدمه، حمایت از وابستگی‌های کودک و تحقق منافع کودک در بستر و محیط خانواده مطرح است، به‌نحوی که اصل را بر لزوم عدم جدایی موقت یا دائم از محیط خانواده طبیعی گذاشته است، زیرا آن را با تحقق منافع کودک گره‌خورده می‌داند و در صورت جدایی طبیعی مانند عواملی همچون از بین رفتن خانواده طبیعی کودک یا جدایی قانونی که

به اقتضای منافع طفل در صورت عدم صلاحیت والدین طبیعی صورت می‌پذیرد، باید مراقبت‌های جایگزین در محیط شبه‌خانواده انجام گیرد. براساس ماده ۱۸ کنوانسیون، دولت‌های عضو متعهدند که مساعدت‌های لازم را به والدین ارائه کنند. بند ۱ ماده ۱۸ پدر و مادر را به‌عنوان سرپرست کودک به‌طور مساوی شناسایی کرده است.

همان‌طور که مشهود است، در مواد ۵، ۲۰، ۱۸ و کنوانسیون که در گفتمان حمایتی حقوق کودک تدوین شده، جایگاه و نقش خانواده حائز اهمیت است، اما در سایر مواد که در گفتمان حقوق مشارکتی برای کودک حق‌هایی در نظر گرفته شده است و کودک فاعل حق و صاحب آن است، اولویت به کودک و تصمیمات وی داده می‌شود و به‌نوعی با خانواده تقابلی پنهان، صورت می‌گیرد و موجب تضعیف نهاد خانواده می‌شود. بعضی اندیشمندان معتقدند در کنوانسیون حقوق کودک به‌ویژه در مواد ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۱۸ و ۲۴، به کودکان همه نوع حقی ضد اقتدار خانواده داده شده است (گاردنر، ۱۳۸۶: ۱۱۰). در واقع این حقوق و آزادی‌ها شامل آزادی فکر و بیان، دسترسی آزاد به اطلاعات، عدم مداخله در حریم خصوصی، آزادی آموزش و مذهب و آزادی جنسی‌اند که می‌توانند به سلاح اصلی در جنگ عقیدتی ضد خانواده تبدیل شوند که هدف آن محروم کردن والدین از اقتدارشان است (گاردنر، ۱۳۸۶: ۱۵۰).

خانواده در تفاسیر کمیته حقوق کودک

خانواده از منظر جامعه‌شناسی بیشتر با کارکردهایش معرفی می‌شود. کمیته حقوق کودک نیز همین رویکرد را اتخاذ کرده و به انواع متفاوت «خانواده» اشاره دارد که وظیفه نگهداری، تغذیه و پیشرفت کودک را ایفا می‌کند و شامل خانواده هسته‌ای، خانواده گسترده و سایر اشکال مدرن و سنتی می‌شود که با حقوق کودکان و منافع عالی آنها هماهنگ باشد (CRC, General Comment, 2006: para.15). کمیته معتقد است الگوهای خانوادگی متعدد و در بسیاری مناطق، متغیر است، چنانکه بیشتر تمایلات به سمت تنوع در وسعت خانواده، نقش‌ها و ترتیبات والدین برای رشد کودکان است. این تمایلات، در مورد کودکان خردسال که وابستگی فیزیکی، شخصی و روانی به والدین (سرپرستان) خود دارند، از اهمیت زیادی برخوردار است. نوع روابط خانوادگی متشکل از مادر، پدر، برادر، خواهر، پدربزرگ، مادربزرگ و دیگر اعضای خانواده گسترده است. هر یک از این روابط می‌تواند سهم مجزایی در اعمال حقوق کودک طبق کنوانسیون داشته باشد و اینکه نوع الگوهای خانوادگی ممکن است با ارتقای پیشرفت کودک هماهنگ باشد. در برخی کشورها، تحولات اجتماعی بر خانواده و سرپرستی کودکان توسط والدین و تجربیات کودکان در سنین خردسالی تأثیر زیادی دارد (CRC, General Comment, 2006: para.19). البته فشارهای اقتصادی در جایی که والدین مجبورند دور از خانواده و اجتماع

خود کار کنند، نیز بر فرزندان مؤثر است. در برخی کشورها و مناطق، بیماری و مرگ یکی یا هر دو والدین یا ابتلا به «ایدز / اچ ای وی» مشکل رایج خردسالی است، موضوعات مذکور و بسیاری عوامل دیگر، بر توانمندی‌های والدین برای اجرای مسئولیت‌های آنها در قبال کودکان تأثیر زیادی دارد (حسینی اکبرنژاد، ۱۳۹۲: ۴۹۹). بنابراین برای محفوظ نگه‌داشتن اعضای خانواده به‌ویژه کودکان در مقابل بحران‌ها و تحولات اجتماعی، باید حمایت از کلیت خانواده در دستور کار دولت‌ها قرار گیرد و خانواده‌های دچار آسیب مورد حمایت ویژه باشند.

جایگاه خانواده در قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل متحد

علاوه بر تلاش‌های بین‌المللی که در قالب تدوین معاهدات بین‌المللی صورت پذیرفته است، پس از جریان فروپاشی خانواده‌ها در جوامع مختلف و عدم رغبت به تشکیل خانواده در چارچوب هنجارهای اجتماعی و صدمات شدیدی که به جامعه بشریت به‌علت تزلزل کانون خانواده‌ها وارد شد، مجمع عمومی سازمان ملل متحد به‌عنوان یکی از ارکان تأثیرگذار در سیاستگذاری بین‌المللی و شکل‌گیری حقوق نرم و مقررات قوام‌نیافته، با تصویب قطعنامه‌ای، سال ۱۹۹۴ را به‌عنوان سال بین‌المللی خانواده (A/RES/44/82/1989) و سپس با تصویب قطعنامه‌ای روز ۱۵ مه را به‌عنوان روز بین‌المللی خانواده نامگذاری کرد. مجمع عمومی در این قطعنامه بر لزوم اتخاذ سیاست‌های خانواده‌محور به‌عنوان بخشی از اقدام جامع برای توسعه تأکید کرد (A/RES/47/237/1993). هر سال به مناسبت روز بین‌المللی خانواده، سازمان ملل متحد، موضوع مشخصی مرتبط با مسائل خانواده را برای فعالیت‌های بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی معین می‌کند و نقش و کارکردهای اجتماعی خانواده از ابعاد مختلف و رفع چالش‌های آن را مطرح‌نظر قرار می‌دهد. برنامه‌ریزی در راستای بزرگداشت روز بین‌المللی خانواده، موجب شده است، کشورها در این موضوعات با هم‌اندیشی مؤثر به انتقال تجارب مثبت اقدام کنند، اما نکته مغفول‌مانده در این برنامه‌ریزی بین‌المللی توجه به شرایط و اقتضائات فرهنگی، اجتماعی و مذهبی جوامع مختلف است که بومی‌سازی برنامه‌ها را نادیده انگاشته است. مجمع عمومی سازمان ملل متحد، در قطعنامه‌های متعدد به موضوع خانواده پرداخته است که توجه جامعه بین‌المللی به خانواده به‌عنوان واحد اساسی جامعه و همچنین نگرانی موجود در مورد وضعیت آن در سراسر جهان را نشان می‌دهد. در تعدادی از قطعنامه‌ها، اشکال مختلفی از خانواده در نظام‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است (A/RES/59/147/2004/para:2) و امکان گنجاندن تعاریف نامتعارف از خانواده از جمله شناسایی روابط جنسی نامشروع و پیامدهای آن و همجنس‌گرایی، فراهم شده است. در قطعنامه‌ای دیگر به جلب مشارکت کشورها به‌منظور افزایش همکاری‌ها در تمامی سطوح برای

مسائل خانواده و اتخاذ اقداماتی در مورد تقویت سیاست‌ها و برنامه‌های خانواده محور به عنوان بخشی از فرایند توسعه تأکید شده است. در این قطعنامه با یادآوری اهمیت برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت بر سیاست‌های مبتنی بر خانواده، به ویژه در مناطق محروم، بر لزوم توجه به مسئولیت خانواده در پرورش و حمایت از کودکان و رشد متعادل کودک در تمامی ابعاد در محیط خانواده سالم و توأم با محبت تصریح و از دولت‌ها خواسته شده، سیاست‌های خانواده محور را حمایت کنند و با اجرای برنامه‌ها و سیاست‌ها، سال ۲۰۱۴ را به عنوان سال هدف در راستای تحقق رفاه خانواده‌ها قرار دهند (A/RES/67/142/2012/para:2). در سال ۲۰۱۷ نیز مجمع عمومی، از کشورها می‌خواهد، سیاست تعادل کار و خانواده را به عنوان عامل مؤثر در رفاه کودکان محقق کنند (A/RES/72/145/2017/para:4). همچنین کشورهای عضو را به سرمایه‌گذاری در سیاست‌ها و برنامه‌های خانواده محور، به عنوان ابزار مهم برای مبارزه با فقر، محرومیت اجتماعی و نابرابری، تعادل کار و خانواده و برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان و دختران دعوت و آنها را ترغیب می‌کند که از صندوق امانی سازمان ملل^۱ برای فعالیت‌های خانوادگی حمایت کنند (A/RES/72/145/2017/para:4-7). در این زمینه، مجمع عمومی، دبیر کل را موظف می‌کند از چگونگی اجرای اهداف روز بین‌المللی خانواده و میزان پیشرفت و مراحل پیگیری آن در برنامه‌های کشورهای مختلف و نهادهای سازمان ملل متحد و جامعه مدنی گزارش تهیه کند. (A/RES/71/163/2016)

از سال ۱۹۸۹ تا ۲۰۱۸، هجده قطعنامه با موضوع خانواده در مجمع عمومی به تصویب رسیده است. بررسی این قطعنامه‌ها با موضوع خانواده در مجمع عمومی در کنار تفاسیر نهادهای مبتنی بر معاهدات حقوق بشری، شکل‌گیری مقررات قوام‌نیافته بین‌المللی را نشان می‌دهد که می‌تواند زمینه‌ساز تدوین سندی الزام‌آور با موضوع خانواده، مشتمل بر تکالیف سلبی و ایجابی برای دولت‌ها باشد. از این رو بررسی دقیق این قطعنامه‌ها و تلاش در تدوین صحیح آنها امری مهم است.

گزارش دبیر کل در خصوص سیاست‌ها و برنامه‌های خانواده محور در سطح جهانی

پس از تعیین سال و روز بین‌المللی خانواده و برنامه‌ریزی‌های جهانی برای توجه بیشتر کشورها به برنامه‌های خانواده محور، سال ۲۰۱۴ به عنوان بیستمین سالگرد با برنامه‌های ویژه مشخص شد و دبیر کل از سال ۲۰۱۱ مأمور پیگیری و بررسی اقدامات ملی و بین‌المللی در راستای سال بین‌المللی خانواده شد که حاصل آن چهار گزارش بین‌المللی است. پس از آن در سال ۲۰۱۸

1. United Nations trust fund on family activities

جامع‌ترین گزارش با موضوع اجرا و اهداف سال بین‌المللی خانواده را ارائه کرد. در این گزارش که هدف از ارائه آن کمک به تبادل تجربیات مثبت در سیاستگذاری در خصوص خانواده است، ابتدا اقدامات دولت‌ها برای اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های خانواده‌محور بررسی شده است. واکاوی سیاست‌های خانواده‌محور در حمایت از برنامه ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، در زمینه کاهش فقر و محرومیت اجتماعی، تعادل کار و خانواده و برابری جنسیتی و ترویج یک‌پارچگی اجتماعی و همبستگی بین‌نسلی و حمایت از تحقیقات خانواده‌محور از مهم‌ترین محورهای گزارش است. دبیرکل با پیروی از سیاست بین‌المللی ترویج برابری جنسیتی همچنان بر این باور است که در همه برنامه‌های خانواده‌محور به برابری جنسیتی^۱ توجه شود. در حالی که قائل بودن به برابری مطلق زنان با مردان، در بعضی مواقع با نادیده انگاشتن تفاوت‌ها، خصایص و نیازها، نه تنها موجب ارتقای جایگاه و وضعیت بانوان در خانواده نمی‌گردد، بلکه با تحمیل مسئولیت‌های مضاعف و مافوق توانمندی‌ها و ظرفیت‌های وجودی ایشان، موجب آسیب‌پذیری بیشتر آنها و ظلم مضاعف علیه آنها می‌شود. در بخش دوم گزارش، دبیرکل اقدامات در سطح بین‌المللی را بررسی کرده و در بخش پایانی گزارش نیز ابتکارات جامعه مدنی را مورد توجه قرار داده است. به موجب گزارش مذکور، ابتکارات در سطح ملی نشان می‌دهد که کشورهای عضو در تلاش‌های خود برای توسعه و اجرای سیاست‌های خانواده‌محور و برنامه‌های سازمان ملل به مناسبت روز بین‌المللی خانواده پیشرفت کرده‌اند، اما بعضی از مناطق در سطح جهان در حداقل‌های بهره‌مندی از حق تشکیل خانواده محروم‌اند و به واسطه آداب و رسوم غلط و تبعیض‌های ناشی از آن، این حق بشری در این مناطق نقض می‌شود (A/73/61-E/2018/4، البته تأثیر سیاست‌ها و برنامه‌های خانواده‌محور به ارزیابی منظم آنها بستگی دارد و تأثیر اقدامات اجرایی و قانونی بر خانواده‌ها باید پیوسته ارزیابی شود و به مطالعات خانواده‌محور در خصوص بررسی تأثیر سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی خاص بر خانواده‌ها، توجه ویژه شود (A/73/61-E/2018/4، para: 114). در خاتمه، دبیرکل، کشورهای عضو را تشویق می‌کند تا به تلاش‌های خود برای اجرای اهداف سال جهانی خانواده و روند پیگیری آن، تقویت همکاری با جامعه مدنی، مؤسسات علمی و بخش خصوصی در اجرای سیاست‌های مربوط به خانواده و برنامه‌های آن؛ پشتیبانی از تحقیقات خانواده‌محور و مطالعاتی که به طور مؤثر به چالش‌های خانوادگی پاسخ می‌دهد؛ و تبادل شیوه‌ها و تجارب خوب در سیاستگذاری خانواده در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی ادامه دهند.

معرفی سیاست‌ها، قوانین و برنامه‌های خانواده‌محور در گزارش‌های دبیرکل، فرصت مناسبی برای تبادل تجربیات مؤثر در راستای حمایت از خانواده میان دولت‌های مختلف ایجاد می‌کند و

۱. سازمان بهداشت جهانی برابری جنسیتی را «رفتار برابر با زنان و مردان در قوانین و سیاستگذاری‌ها و دسترسی برابر به منابع و خدمات در خانواده‌ها، جوامع و اجتماعات» تعریف می‌کند (WHO, 2009: 3).

سبب توجه دولت‌ها به نقض‌های موجود در اقداماتشان می‌شود. از این‌رو مطالعه دقیق این گزارش‌ها در برنامه‌ریزی‌های ملی بسیار حائز اهمیت است.

شورای حقوق بشر و نهاد خانواده

شورای حقوق بشر به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای نظام بین‌المللی حقوق بشر با وظیفه تلاش برای ارتقا و حمایت از حقوق بشر، با پیگیری کشورهای دوستدار خانواده و نگران در خصوص افزایش آسیب‌ها و فروپاشی خانواده‌ها، موضوع خانواده را در دستور کار قرار داد که در ادامه به بررسی اقدامات و مباحث و موضع‌گیری‌های مختلف در قبال آن می‌پردازیم:

۱. قطعنامه «حمایت از خانواده»

اولین قطعنامه با عنوان «حمایت از خانواده» در اجلاس بیست‌ودوم شورای حقوق بشر در دستور کار قرار گرفت. این قطعنامه بر تعهد دولت‌ها، به اتخاذ رویه‌ای در خصوص تقویت برنامه‌ها و سیاست‌های خانواده‌محور تأکید داشت. نکته حائز اهمیت، توجه به کلیت خانواده، به‌عنوان واحد اجتماعی، گروه اساسی و طبیعی در جامعه و محیط طبیعی ر شد و رفاه همه اعضای آن به‌ویژه کودکان است؛ از این‌رو دولت‌ها باید حمایت و کمک لازم را به خانواده‌ها ارائه دهند تا آنها بتوانند به‌طور کامل مسئولیت‌های درون جامعه را بپذیرند. این پیش‌نویس مورد حمایت کشورهاییی که به دنبال حفظ کلیت نهاد خانواده در مقابل جریان فردگرایی بود، قرار گرفت. اما در مقابل با جریان مخالفی در میان کشورها و سازمان‌های مردم‌نهاد و جامعه مدنی مواجه شد. آنها ابتکار عمل با موضوع حمایت از خانواده را به‌شدت نگران‌کننده، توصیف کردند. مخالفان معتقد بودند، در این قطعنامه، باید حفاظت از حقوق بشر افرادی که می‌توانند متعلق به انواع مختلفی از خانواده در سراسر جهان باشند، مورد توجه قرار گیرد؛ اما بعضی کشورها در پی ترویج مفهوم انحصاری خانواده که تجرد و تنوع در شکل خانواده را رد می‌کند، هستند. در نهایت این قطعنامه در سال ۲۰۱۴ به تصویب رسید^۱، اما همچنان بحث‌های فراوان در خصوص این موضوع ادامه داشت. در نشست بیست‌وهفتم شورای حقوق بشر، پانلی با حضور نمایندگان نهادهای مبتنی بر معاهدات حقوق بشری، ف‌ع‌الان حقوق بشر، نمایندگان بعضی کشورها و نمایندگان سازمان‌های غیردولتی برگزار شد. جریان مخالف قطعنامه، بحث‌های چالش‌برانگیزی را ناظر بر «لزوم شناسایی اشکال متنوع از خانواده»^۲، «توجه به نقض‌های حقوق بشر افراد در

1. A / HRC / RES / 26/11

۲. زوج‌های همجوار و فرزندان آنها؛ والدین تک و فرزندانشان؛ خانواده‌های پدربزرگ و مادربزرگ یا پدربزرگ و مادربزرگشان؛ بچه‌های بزرگ‌تری که مراقبت از خواهران و برادران و دیگر فرزندان را عهده دارند؛ شرکای

کانون خانواده علیه همدیگر»، «تبعیض علیه افراد به واسطه نوع خانواده»، «مستولیت های نابرابر افراد در خانواده ها» و «چالش های اجتماعی خانواده ها»، مطرح کرد. همچنین روش‌هایی برای محافظت و حمایت از خانواده‌ها بررسی شد (A/HRC/28/40). در جمع‌بندی و تحلیل کلی این مذاکرات، می‌توان اذعان کرد، همه شرکت‌کنندگان بر اهمیت خانوادگی تأکید کردند؛ اما وجود دو جریان مخالف در مذاکرات کاملاً آشکار است. تعدادی از هیأت‌ها بر اهمیت خانواده به عنوان ابزار کلیدی برای تحقق رفاه و ثبات، ارتقای ارزش‌های سنتی در جامعه، حفظ اخلاق و حمایت از حقوق بشر تأکید کردند. آنها خانواده را به عنوان واحد اجتماعی قدامت کردند که به انسجام اجتماعی، توسعه و حمایت از حقوق بشر و همچنین حفظ هویت، فرهنگ و ارزش‌های سنتی کمک می‌کند. اما جریان مخالف، به مسئله نقض حقوق بشر در خانواده به خصوص خانواده‌های آسیب‌پذیر و نقض حقوق زنان، کودکان و سالخورده‌گان تأکید داشتند. آنها حمایت از حقوق افراد در خانواده را نسبت به حمایت از کلیت خانواده، در اولویت قرار دادند. مخالفان بر شناسایی انواع خانواده‌ها مشتمل بر اتحاد هم‌جنس‌گراها، خانواده‌های تک‌سرپرست و شرکای جنسی و فرزندانشان اصرار داشتند. این گروه طی مذاکرات و مکاتبات متعدد، پیشنهاد دادند، برای پند بعدی در خصوص حمایت از خانواده، موضوع حقوق فردی اعضای آن در دستور کار قرار گیرد. این جریان، از شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد تقاضا کرد، توجه به اشکال متنوع خانواده و ترویج و حمایت از حقوق بشر افراد در کانون خانواده در جلسات آتی مورد توجه قرار گیرد. بعضی مؤسسات و جامعه مدنی به صورت مستمر، در تمام بحث‌ها و مذاکرات تأکید کردند که انواع مختلفی از خانواده وجود دارد و افراد نباید به صورت غیرقانونی به واسطه نوع خانواده‌ای که به آن تعلق دارند، مورد تبعیض قائل شوند. همچنین ارتقا و حمایت از حقوق بشر افراد در تمام خانواده‌ها، برای شورای حقوق بشر، با اهمیت ویژه‌ای داشته باشد (IOR 41/022/2014).

۲. قطعنامه «حمایت از خانواده: مشارکت خانواده در تحقق سهم زندگی کافی

برای اعضای آن، به ویژه از طریق ریشه‌کن‌سازی فقر و دستیابی به توسعه پایدار» پس از بحث‌های فراوان بین گروه‌های مختلف در شورای حقوق بشر، قطعنامه‌ای با عنوان «حمایت از خانواده: مشارکت خانواده در تحقق سهم زندگی کافی برای اعضای آن، به ویژه از طریق ریشه‌کن‌سازی فقر و دستیابی به توسعه پایدار» در ۳ ژوئیه ۲۰۱۵ تصویب شد. در این قطعنامه تفکر ارزشی به خانواده از طریق جریان دوستدار خانواده همچنان حاکم بود. خانواده‌ای که احترام به حقوق اعضای آن تضمین شده باشد، عاملی برای ایجاد انسجام اجتماعی و

همبستگی بین نسل‌ها و توسعه اجتماعی معرفی شد. همچنین برای خانواده نقش حیاتی در حفظ هویت فرهنگی، سنت‌ها، اخلاق، میراث و ارزش‌های جامعه ترسیم کردند. این قطعنامه، ضمن اذعان به افزایش آسیب‌ها به واحد خانواده، نسبت به قطعنامه قبلی نوآوری‌هایی داشت. دولت‌ها، نقش خانواده در دستیابی به اهداف توسعه‌ای، از جمله ریشه‌کن کردن فقر و گرسنگی، دستیابی به آموزش ابتدایی عمومی، ترویج برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان، کاهش مرگ‌ومیر کودکان، بهبود سلامت مادران، مبارزه با اچ‌آی‌وی / ایدز، مالاریا و سایر بیماری‌ها، را حائز اهمیت دانستند. در این قطعنامه، آثار سوء فشارهای ناشی از تغییرات اجتماعی و اقتصادی بر خانواده بررسی و تقویت و حمایت از «همه خانواده‌ها» از کشورهای عضو درخواست شد. همچنین به رسمیت شناختن برابری زنان و مردان و احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی همه اعضای خانواده، لازمه زندگی خانوادگی و به‌طور کلی جامعه دانسته شد. به موارد متعدد از تبعیض‌ها و نقض حقوق بشر در خانواده‌ها به‌ویژه علیه زنان و کودکان اشاره شد که سیاست‌ها و اقدامات حفاظت از خانواده می‌تواند آن را رفع کند. در این قطعنامه، دولت‌ها در به‌کارگیری حداکثر منابع موجود برای انجام اقدامات مختلف به‌منظور حمایت و حفاظت از خانواده تشویق شدند (A / HRC / RES / 29/22). البته این قطعنامه، مخالفانی در میان دولت‌ها و جامعه مدنی داشت. آنها اظهار تأسف کردند، از اینکه همچنان اشکال مختلف خانواده به‌صراحت تأیید نشده است. مخالفان اظهار داشتند پرداختن به این موضوع، باید در قالب حقوق فردی مثل حق زنان یا دختران در خانواده باشد. موضوعات مورد بحث حتماً از منظر فردی و در خصوص چگونگی نقض یا ارتقای حقوق بشر افراد در خانواده باشد؛ اما در قطعنامه کلیت خانواده به‌عنوان یک نهاد اجتماعی مورد بحث است. قطعنامه باید به‌صورت شفاف به چگونگی نقض یا تجاوز به حقوق بشر افراد که توسط اعضای یک خانواده علیه هم صورت می‌گیرد یا به ارتقا و حمایت از حقوق بشر افراد در کانون خانواده توسط هر یک از اعضا می‌پرداخت، اما از آن غفلت کرده است. سازمان‌های غیردولتی مانند عفو بین‌الملل نیز اظهار داشتند این قطعنامه، با انحراف از مأموریت سازمانی شورای حقوق بشر در خصوص حمایت و ارتقای حقوق بشر افراد، به سمت حمایت از حقوق یک نهاد اجتماعی به نام خانواده سوق پیدا کرده است. همچنین توجه به حقوق بشر هر یک از اعضای خانواده، به‌ویژه زنان و دختران و موارد پیشگیری از نقض حقوق بشر افراد که در بستر خانواده اتفاق می‌افتد، مورد اغماض قرار گرفته است. آنها اعلام کردند، هر قطعنامه‌ای که به‌دنبال تشویق سیاست‌هایی برای حمایت از خانواده‌هاست، برای قابل قبول بودن باید نکاتی را رعایت کند، از جمله «به رسمیت شناختن اشکال مختلف خانواده».

۱. پیشگیری از مرگ‌ومیر مادران، پیشگیری از کودک‌آزاری، ازدواج زودهنگام و اجباری، خشونت مبتنی بر جنسیت زنانه، خشونت خانگی، از جمله تجاوز زناشویی و خشونت شریک صمیمانه، جرائم ناموسی و موارد سوء استفاده از کودک.

«شناسایی حق هر فرد برای لذت بردن از زندگی خانوادگی»، «حق به عدم تبعیض»، «برابری در برابر قانون»، «حمایت مساوی از حقوق بشر هر یک از اعضای خانواده»، «توجه به نقض حقوق بشر در خانواده‌ها که توسط اعضای خانواده علیه یکدیگر اتفاق می‌افتد» و «وظیفه دولت‌ها برای انجام اقدامات قانونی برای پیشگیری، تحقیق و جبران خسارت از نقض حقوق بشر»، «پرهیز از کاربرد کلمات «سنت»، «اخلاق»، «میراث» و «ارزش» که مبهم‌اند و اغلب برای توجیه نابرابری‌های جنسیتی، تبعیض و خشونت به کار می‌روند» و «شناسایی تعهد مثبت حقوق بشر بین‌المللی در جهت رفع اعتقادات، ارزش‌ها، کلیشه‌ها یا شیوه‌های مضر سنتی یا فرهنگی در خانواده که با حقوق بشر مطابقت ندارد» (IOR 41/1994/2015). شاید بتوان تمام مباحث گروه اخیر را این‌گونه جمع‌بندی کرد: دولت‌ها باید حقوق بشر همه اعضای خانواده در اشکال مختلف را ارتقا دهند و حمایت و ترویج حقوق و نیازهای افراد نسبت به حمایت و حفاظت از کلیت خانواده باید از طرف دولت در اولویت باشد، درحالی‌که گروه دوستدار خانواده، ضمن تأکید بر تشکیل خانواده مبتنی بر ازدواج بین زن و مرد، در تعارض بین حفظ حقوق فردی هر یک از افراد خانواده با حفظ کلیت خانواده، به حفظ واحد خانواده به‌عنوان رکن اساسی و طبیعی جامعه اولویت می‌دهند.

۳. گزارش «حمایت از خانواده: مشارکت خانواده در تحقق سطح زندگی کافی

برای اعضای خود، به‌ویژه از طریق ریشه‌کنی فقر و دستیابی به توسعه پایدار» حاصل تضارب این دو جریان، در شورای حقوق بشر را می‌توان در گزارش «حمایت از خانواده: مشارکت خانواده در تحقق سطح زندگی کافی برای اعضای خود، به‌ویژه از طریق ریشه‌کنی فقر و دستیابی به توسعه پایدار»، در مورد اجرای تعهدات بین‌المللی دولت‌ها مشاهده کرد. در این گزارش، ضمن اشاره به اهمیت خانواده در اسناد بین‌المللی حقوق بشر و تعهد اولیه دولت‌ها برای حمایت از خانواده، اذعان شده است براساس قوانین بین‌المللی حقوق بشر، تعریفی از خانواده وجود ندارد؛ بنابراین بسته به ساختار واقعی تاریخی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه و شرایط زندگی اعضای خانواده، تعاریف متفاوت است؛ به همین دلیل امکان تعریف استاندارد وجود ندارد. البته استانداردهای بین‌المللی، حداقل دو شاخص را برای شناسایی و حفاظت از خانواده‌ها در سطح ملی تعیین می‌کنند: اول، احترام به اصل برابری و عدم تبعیض، از جمله رفتار برابر با زنان؛ و دوم، تضمین مؤثر برای تأمین بهترین منافع کودک. با توجه به این شاخص‌ها، سازوکارهای حقوق بشری دریافت‌شده که برخی از اشکال روابط، مانند چندهمسری و ازدواج زود هنگام فرزند، برخلاف استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر است و باید ممنوع شود. نکته حائز اهمیت آنکه منافع عالی کودک، چگونه می‌تواند در خانواده همجنس‌گرا

یا شریک جنسی یا زوج‌های همجوار، تأمین شود که گزارش مذکور آن را جزء موارد ممنوعه احصا نکرده است.

در ادامه گزارش، حقوق فردی افراد در اسناد بین‌المللی حقوق بشر که با دید در چارچوب حمایت از خانواده به آن توجه شود، تشریح شده است، از جمله «حق ازدواج و ایجاد خانواده»، «حق انتخاب همسر و ممنوعیت ازدواج اجباری»، «تعریف سن ازدواج و ممنوعیت ازدواج فرزندان»، «حق تصمیم‌گیری در مورد تعداد و فاصله فرزندان»، «حق حفظ حریم خصوصی و زندگی خانوادگی»، «حق برابری در خانواده»، «حق پرهیز از خشونت یا سوءاستفاده قرار نگرفتن در خانواده».

تشریح تعهدات دولت‌ها، در زمینه حفاظت و حمایت از خانواده، بخش دیگری از گزارش است. دولت‌ها در دو روش صریح و ضمنی سیاست‌های مختلفی را برای خانواده اتخاذ کرده‌اند؛ سیاست‌های صریح خانوادگی که متمرکز بر رسیدن به اهداف خاص مربوط به خانواده به عنوان یک نهاد اجتماعی است و سیاست‌های ضمنی خانوادگی که واحد خانواده را به طور مستقیم مدنظر ندارند، اما تأثیراتی بر روی آن دارند. در این بخش، پس از تجزیه و تحلیل استانداردهای در حال تغییر و رویه‌ها، در نظام حقوق بشر سازمان ملل متحد، به وجود یک توافقنامه بین‌المللی اشاره شده است: «خانواده یک واحد اجتماعی بنیادین با کارکرد آموزشی، پرورشی و مراقبت‌های مختلف است که برای اعضای خود خدماتی انجام می‌دهد». این مسئله سبب می‌شود خانواده بازبگر اصلی در راستای ارتقا و حمایت از حقوق اساسی اعضای خود، از جمله حق بهره‌مندی از استاندارد مناسب زندگی، باشد (A/HRC/31/37).

در ارزیابی این گزارش می‌توان گفت، یک اجماع گسترده در خصوص سهم بالقوه خانواده‌ها در رفاه و پیشرفت اعضای آن و توسعه جامعه به‌طور کل وجود دارد؛ اما تدابیر اتخاذی برای به فعلیت رساندن این ظرفیت عظیم بعضاً مسیری ناصحیح را طی می‌کنند. از سوی دیگر، حقوق نرم و مقررات قوام‌نیافته بین‌المللی با موضوع خانواده، در ظرفیت شورای حقوق بشر شکل گرفته و در روند اصلاح و تکمیل است که می‌تواند به‌زودی در قالب معاهده بین‌المللی الزام‌آور ارائه شود.

نتیجه‌گیری

در عصر فراصنعتی، نهاد بسیار مهم و حساس خانواده که پایه، اساس و زیرساخت جوامع متمدن است، دچار بحران شده و در سراسری نابودی قرار گرفته و زنگ خطر «زندگی بدون قیدوبند خانواده» را برای جهانیان به صدا درآورده است. از این رو تمام اندیشمندان متعهد که به فرهنگ و تمدن بشری و انسانی می‌اندیشند، موظف‌اند «راهبردهای کاربردی پیشگیرانه از نابودی خانواده» را بیابند و تلاش کرده تا آنها را اجرایی کنند (اسعدی، ۱۳۸۷: ۲۶).

در این زمینه، سازمان ملل متحد با آگاهی از رشد تصاعدی فروپاشی کانون خانواده‌ها و تضییع حق افراد در بهره‌مندی از خانواده سالم و بانشاط و اثرگذاری منفی آن بر بهره‌مندی افراد از سایر حقوق بشری و در مقابل نقش مهم خانواده سالم و باثبات در تحقق توسعه پایدار و ارتقا و حمایت از حقوق بشر، موضوع خانواده را که تا قرن بیستم جزء حقوق خصوصی و ملی کشورها بود، به‌منزله یکی از موضوعات مهم حقوق بشری در دستور کار خود قرار داده و در قالب اسناد بین‌المللی و سازوکارهای حقوق بشری، حق بهره‌مندی از خانواده و حفظ کیان خانواده را مورد توجه قرار داده است. تعیین روز جهانی خانواده، اهمیت خانواده‌ها به‌عنوان واحدهای اساسی جوامع و نگرانی از وضعیت امور خانواده در اطراف جهان را منعکس می‌سازد. فراهم آوردن خدمات اساسی در حوزه خانواده، پشتیبانی و ارتقای سیاست‌ها و برنامه‌های خانواده‌محور در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی، ارائه کمک‌های فنی و پشتیبانی از ظرفیت‌سازی برای کشورهای در حال توسعه در حوزه خانواده، از جمله دستاوردهای مثبت توجه نظام بین‌المللی حقوق بشر به خانواده است. البته شایان ذکر است که اسناد و مقررات قوام‌نیافته بین‌المللی در خصوص خانواده از جمله قطعنامه‌های مجمع عمومی و شورای حقوق بشر، گزارش‌های دبیرکل، تفاسیر و توصیه‌های عام نهادهای مبتنی بر معاهدات حقوق بشری، می‌تواند در تکوین و توسعه هنجارهای خانواده با ماهیت الزام‌آور، مؤثر واقع شود و با وجود اهمیت خانواده در جامعه جهانی، سند حقوقی بین‌المللی تخصصی در مورد آن، در چارچوب نظام بین‌المللی حقوق بشر، به تصویب برسد.

متأسفانه برخلاف تلاش فراوان به‌منظور حمایت از خانواده، تفکر فردگرایی و تساوی‌طلبی و تقابل افراد در کانون خانواده با نفوذ در تدوین اسناد بین‌المللی موجب شده است، تدابیر اتخاذی بعضاً کانون خانواده را تضعیف کند. زوجیت زن و مرد به‌عنوان مبنای تشکیل خانواده مطرح در اعلامیه جهانی حقوق بشر در روندی تدریجی متأسفانه مورد اغماض قرار گرفته است و سازوکارهای حقوق بشری با نادیده انگاشتن این مسئله مهم مبتنی بر خلقت بشری، بر دیدگاه حق انتخاب زن یا مرد در نوع روابط جنسی و آزادی آن تأکید ورزیده و خانواده را در حد یک نهاد عرفی و قراردادی تنزل داده‌اند. در عصر حاضر نتیجه مشروعیت بخشیدن به این دیدگاه‌ها، آزادی روابط جنسی، مشروعیت همخانگی، همجنس‌بازی و روسپی‌گری در چارچوب و نظام حقوقی ملل متحد به‌ویژه نظام بین‌المللی حقوق بشر است.

در مجموع می‌توان گفت، با وجود اقدامات و برنامه‌ریزی‌ها و تبادل تجربیات مثبت در چارچوب ملل متحد و دستاوردهای مؤثر آن، و تدوین اسناد مرتبط با خانواده در نظام بین‌المللی حقوق بشر، متأسفانه اسناد اغلب فردمحورند و تفاسیر نهادهای حقوق بشری مبتنی بر سیاست‌های فردگرایانه در تقابل با نهاد خانواده قرار گرفته و در واقع آن را تضعیف کرده است. از این رو کشورها و سازمان‌های مردم‌نهاد و جامعه مدنی حامی خانواده باید با انسجام و

همبستگی تلاش کنند، حقوق نرم در موضوع خانواده به نحو صحیح شکل بگیرد و متعاقب آن سندی الزام آور در قالب معاهده‌ای بین‌المللی در راستای حمایت از خانواده تنظیم شود و به تصویب دولت‌ها برسد.

منابع

۱. فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. اسعدی، حسن (۱۳۸۷)، *خانواده و حقوق آن*، چ اول، تهران: به‌نشر.
۲. جاوید، محمدجواد (۱۳۹۲)، *نقد مبانی فلسفی حقوق بشر*، چ اول، تهران: نشر مخاطب.
۳. حسینی اکبرنژاد؛ هاله و حوریه (۱۳۹۲)، *تحلیل کنوانسیون حقوق کودک (مقایسه دو نظام اسلام و غرب)*، چ اول، تهران: شورای فرهنگی اجتماعی زنان.
۴. حکمت‌نیا، محمود (۱۳۹۰)، *حقوق زن و خانواده*، ج ۳، چ اول، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۵. خدای، نرگس (۱۳۸۸)، «دولت و خانواده»، *مجموعه مقالات آسیب‌شناسی خانواده*، چ اول، تهران: مرکز امور زنان و خانواده.
۶. صفارنیا، محیا (۱۳۹۳)، *خانواده در اسناد حقوقی بین‌المللی*، چ اول، تهران: شهر دانش.
۷. گاردنر، ویلیام (۱۳۸۷)، *جنگ علیه خانواده*، ترجمه معصومه محمدی، چ دوم، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
۸. مرکز مطالعات حقوق بشر (۱۳۸۲)، *گزیده‌ای از مهم‌ترین اسناد حقوق بشر*، چ اول، تهران: گرایش.
۹. هیوز، جودی؛ استون، وندی (۱۳۸۸)، «حیات خانواده و اجتماع»، *مجموعه مقالات آسیب‌شناسی خانواده*، چ اول، تهران: مرکز امور زنان و خانواده.
(ب) مقالات
۱۰. حاتمی، علی (۱۳۹۳)، «خانواده در آثار جامعه‌شناسان شرق و غرب»، *فصلنامه نقد کتاب*، ش ۳ و ۴.
۱۱. غدیری، ماهرو (۱۳۹۵)، «حق تشکیل خانواده و دسترسی به فناوری‌های کمک باروری در پرتو موازین بین‌المللی»، *فصلنامه حقوق پزشکی*، ش ۳۶.
۱۲. گیدنز، آنتونی، «چشم‌انداز خانواده»، *نشریه آفتاب*، ش ۲۹.

ج) پایان‌نامه‌ها

۱۳. حسینی، نرگس (۱۳۹۴)، *حق بر ازدواج و تشکیل خانواده*، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.

۲. انگلیسی

A) Books

14. Foley, Elizabeth (2008), *Liberty For All: Reclaiming Individual Privacy In A New Era Of Public Morality*, Yale University Press.
15. Fox, Bonine (2009), *Conceptualizing Family, In Family Parents And Gender Relations*, Oxford University Press.
16. Cook, Rebecca J. & Cusack, Simone (2010), *Gender Stereotyping: Transnational Legal Perspectives*, Philadelphia: University Of Pennsylvania Press.

B) Articles

17. Harry, Willekens (2004), "Rights And Duties Of Underage Parents; A Comparative Approach" , *International Journal Of Law, Policy And The Family*, Vol.18,
18. Clark, Brigitte (1998), "Competing Custody Rights: New Concepts Of 'Family' And The Best Interests Of The Child" , *Comparative And International Law Journal Of Southern Africa*, Vol. 31, Issue 3.

C) Documents

18. Committee On The Elimination Of Discrimination Against Women (CEDAW), General Recommendation No. 21: Equality in marriage and family relations , 1994
19. Committee On The Elimination Of Discrimination Against Women (CEDAW), General Recommendation No. 31 :harmful practices,2014
20. Committee on the Rights of the Child (CRC), General Comment No. 18 : harmful practices,2014
21. Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 7: Implementing child rights in early childhood.2006
22. Convention on the Rights of Persons with Disabilities
23. Concluding observations of the Human Rights Committee. IRAN. 2011
24. Draft resolution The Commission for Social Development recommends to the Economic and Social Council the adoption of the following draft resolution: Observance of the twentieth anniversary of the International Year of the Family and beyond E/CN.5/2014/L.5
25. Human Rights Council report on the protection of the family and the contribution of families in realizing the right to an adequate standard of living Submission by Amnesty International, 28 October 2015. A/HRC/31/37

26. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
27. International Covenant on Civil and Political Rights
28. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination
29. Resolution adopted by the General Assembly, A/RES/47/237/1993, Année internationale de la famille.
30. Resolution adopted by the General Assembly, A/ RES /59/147/2004
31. Resolution adopted by the General Assembly, A/ RES/ 67/142/2012, Preparations for and observance of the twentieth anniversary of the International Year of the Family
32. Resolution adopted by the General Assembly, A/RES/68/136/2013, Preparations for and observance of the twentieth anniversary of the International Year of the Family
33. Resolution adopted by the General Assembly, A/RES/71/163/2016, Follow-up to the twentieth anniversary of the International Year of the Family and beyond
34. Resolution adopted by the General Assembly A/RES/72/145/2017, Follow-up to the twentieth anniversary of the International Year of the Family and beyond
35. Resolution adopted by the General Assembly A/RES/66/126/2011, Preparations for and observance of the twentieth anniversary of the International Year of the Family
36. Reports of the Secretary-General On Implementation of the objectives of the International Year of the Family and its follow-up processes, A/73/61-E/2018/4
37. Reports of the Secretary-General On Implementation of the objectives of the International Year of the Family and its follow-up processes, A/71/61-E/2016/
38. Reports of the Secretary-General On Celebration of the twentieth anniversary of the International Year of the Family in 2014, A/70/61- E/2015/3
39. Reports of the Secretary-General On Preparations for and observance of the twentieth anniversary of the International Year of the Family in 2014, A /69/61-E /2014/4
40. Reports of the Secretary-General On Preparations for and observance of the twentieth anniversary of the International Year of the Family in 2014, A/68/61-E/2013/3
41. Reports of the Secretary-General On Preparations for and observance of the twentieth anniversary of the International Year of the Family in 2014, A/67/61-E/2012/3
42. Reports of the Secretary-General On Follow-up to the tenth anniversary of the International Year of the Family, A/66/62-E/2011/4
43. Reports of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights and the Secretary-General: Protection of the family: contribution of the family to the realization of the right to an adequate standard of living for its members, particularly through its role in poverty eradication and achieving sustainable development. A/HRC/31/3715 January 2016
44. Resolution Adopted By Human Rights Council ,Protection Of Family, A/HRC/

RES /26/11/2014

45. Resolution Adopted By Human Rights Council , Protection of the family: contribution of the family to the realization of the right to an adequate standard of living for its members, particularly through its role in poverty eradication and achieving sustainable development ,A / HRC / RES / 29/22/2015
46. Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of slavery, including its causes and its consequences, UN Doc. A/HRC/15/20 ,18 June 2010.
47. Summary of the Human Rights Council panel discussion on the protection of the family Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights ,A/HRC/28/40
48. statement by the International Commission of Jurists and Amnesty International for the A / HRC / RES / 29/22/2015,IOR 41/1994/2015,
49. statement by civil society from all regions of the world, urge the UN Human Rights Council to ensure the Panel discussion entitled “protection of the family” IOR 41/022/2014)
50. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 19:The Family Protection of the Family, the Right to Marriage and Equality of the Spouses, 27 July 1990.
51. UN Human Rights Committee (HRC),CCPR General Comment No. 28 :The equality of rights between men and women,2000
52. world health organization (WHO), *Promoting Gender Equality to Prevent Violence against Women*, 2009